

УДК 330.341.1

ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Нафус І.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У даній статті явище соціального капіталу розглядається з економічного погляду як таке, що у майбутньому зможе замінити менш ефективні соціальні відносини. Визначено низку економічних теорій і концепцій, які стали теоретико-методологічною основою обґрунтування сутності, місця і ролі соціального капіталу в економічних відносинах та економічному розвитку. Це теорії людського капіталу, соціального простору, мереж; концепції соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, соціального партнерства, «розумного егоїзму», зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, корпоративного альтруїзму. На нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях визначено складові соціального капіталу, особливості його формування, нагромадження та використання. Наведено характеристики рівня довіри українців до суспільних інститутів.

Ключові слова: соціалізація економіки; соціальний капітал; концепції соціального капіталу; рівні формування соціального капіталу; довіра; соціальні мережі.

Постановка проблеми. У сучасній економічній теорії соціальний капітал вважається визнаною економічною категорією, що характеризується не просто як соціальне явище чи частина сукупного капіталу поряд із людським та інтелектуальним, а й служить одним із визначальних факторів економічного процвітання і сталого розвитку суспільства. За загальноприйнятим на сьогодні визначенням, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, що формують, якісно та кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві. Він складається із горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі (сукупність суспільних і неформальних об'єднань, інтерперсональні зв'язки – особисті, сімейні, ділові) та відповідні норми, що впливають на продуктивність і добробут суспільства в цілому та різних співтовариств. За висловом Ф. Фукуями, він не просто сума інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клей», що утримує разом різні його частини.

Соціальний капітал має такі специфічні характеристики: 1) є продуктом організованої взаємодії, – має громадську, а не індивідуальну природу; 2) для володіння соціальним капіталом людина повинна бути зв'язана з іншими людьми,

які й виступають фактичним джерелом його переваг; 3) є елементом функціонування організованої суспільної системи і не може знаходитися у приватній власності, – виступає суспільним благом і належить усім членам громадянського суспільства разом; 4) не будучи власністю окремої фірми, він входить у структуру активів фірми. З економічного погляду явище соціального капіталу ще недостатньо досліджене, але актуалізується як таке, що у майбутньому зможе замінити менш ефективні соціальні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття соціального капіталу сформувалося у соціології. Одним із перших його дослідників вважається французький соціолог П. Бурдьє, який у 1983 році у статті «Форми капіталу», уперше виділив соціальний капітал поряд із економічним і культурним капіталом, визначивши його як «...сукупність реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш – менш інституційних взаємин знайомств та визнання – іншими словами, з членством у групі» [2, с. 66].

Більшість сучасних науковців у поняття соціального капіталу вкладають сукупність психологічних, фізіологічних, моральних, етичних,

економічних та інших особистих якостей та можливостей кожної людини, які є її основним ресурсом і перевагою, порівняно з іншими людьми, в процесі її адаптації та ефективної реалізації в певному соціумі (соціальному середовищі) на макро- та мікрорівнях [2, с. 61; 3, с. 148; 4, с. 7; 5, с. 123; 6, с. 38; 7, с. 84; 8, с. 12].

В Україні сутність, структуру та значення соціального капіталу в економічного розвитку досліджують вітчизняні науковці, серед яких: У. Алейнікова, О. Амосов, А. Бова, Б. Буркинський, Н. Гавкалова, З. Галушка, В. Геєць, М. Герман, О. Демків, В. Єлагін, Ю. Зайцев, І. Костюк, Е. Лібанова, М. Лесечко, О. Міночкіна, О. Новікова, Н. Пачева, О. Петроє та ін. Проблеми формування та нагромадження соціального капіталу все частіше актуалізуються у дослідженнях фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України; Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України; Інституті соціології НАН України, Центру перспективних соціальних досліджень Мінсоцполітики та НАН України, аналітичного Центру Разумкова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, з економічного погляду це явище досліджене недостатньо. Зокрема, важливим завданням лишається визначення місця соціального капіталу в системі соціально-економічних відносин та його ролі в удосконаленні цих відносин та забезпеченні сталого економічного розвитку.

Мета статті – дослідити економіко-теоретичні основи обґрунтування сутності соціального капіталу, показати рівні його формування та умови нагромадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне розуміння соціального капіталу сформувалося на основі соціологічних досліджень та розвитку низки економічних теорій і концепцій, які стали теоретико-методологічною основою обґрунтування його сутності, місця і ролі в економічних відносинах та економічному розвитку. Це теорії людського капіталу, соціального простору, мереж; концепції соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, соціального партнерства, «розумного егоїзму», зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, корпоративного альтруїзму. Разом вони утворюють системне уявлення про розвиток соціального капіталу та пояснюють причини його виникнення та різні сторони його функціонування.

Так, представники теорії людського капіталу (Г. Беккер, Дж. Мінцер, Т. Шульц) визначили людський капітал як запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, які капіталізуються, а систему освіти як таку сферу діяльності, де фінансовий капітал перетворюється в людський. Уперше вони почали говорити про людські здібності як про капітал.

Автори концепцій соціального простору, мереж (Т. Лукман, П. Бергер, Дж. Морено, Д. Коулман, Р. Пантем, Ф. Фукуяма) показали, що соціальні мережі як концепт інформаційно-комунікативного суспільства сприяють розвитку соціального капіталу, що є фундаментальною складовою демократичного суспільства та ринко-

вої економіки. Представники соціального напряму інституціоналізму (Т. Веблен, Дж. Коммонс, А. Берлі, Д. Бернхем) почали досліджувати психологічні чинники – звички, поведінку, традиції, уявлення, прагнення – як основу розвитку суспільства й економіки. Вони показали можливості врегулювання конфліктів за допомогою встановлення процедурних правил, діяльності регулюючих органів, прийняття законодавчих актів. Представники концепції етатизму (Л. Гумплович) показали необхідність максимального втручання держави в життя суспільства і кожної конкретної особи, пояснюючи, що життя сучасного суспільства постійно ускладнюється, виникають і розвиваються нові взаємозв'язки як між його складовими, так і між окремими громадянами.

П. Друкер, представник теорія економіки знань показав значення системи знань у розвитку суспільства, наголосивши на тому, що нова економіка є «економікою знань», сфера виробництва і розповсюдження інформації – «індустрія знань», а все суспільство – це «суспільство знань».

Г. Боуен, К. Девіс, А. Керролл представляють концепцію корпоративної соціальної відповідальності як стратегію досягнення комерційного успіху при дотриманні етичних норм, поваги до людей і навколишнього середовища. Вони наголошують на необхідності ведення бізнесу у відповідності економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що їх покладає суспільство на організації в даний період часу. А захисники концепції корпоративного егоїзму вважають, що максимізація прибутку компанії є інструментом суспільного розвитку, оскільки із зростанням ринкової вартості компанії та її доходів зростає оплата праці, реалізується більше бізнес-проектів, збільшуються податкові надходження до бюджетів, отже, відбувається розвиток суспільства. Отже, «розумний егоїзм», особистий, і особливо, груповий інтереси виступають як генератори суспільної активності.

Представники теорії зацікавлених сторін (Дж. Барні, Р. Грант, Т. Джонс, А. Уїкс, Л. Престон, Т. Дональдсон) розглядають підприємства як певний організаційний об'єкт, через який численні і різноманітні учасники вирішують свої численні завдання. Представники концепції корпоративного громадянства (КГ) показали, що інструмент корпоративного громадянства розвиває процеси економічної соціалізації. Компанія реалізує широкі «громадянські» цілі: участь у проектуванні економічного розвитку території, ініціювання антикорупційних заходів, системне здійснення соціальних інвестицій (на противагу спорадичній благодійності) тощо. П. Керролл визначив основні принципи концепції КГ: а) бізнес не чекає, поки попросять, а шукає сам, куди і як спрямувати свої соціальні інвестиції; б) бізнес знаходить найактуальніші для суспільства теми і вирішує проблеми, що хвилюють більшість населення; в) бізнес домагається від соціальних інвестицій економічної віддачі і вигоди для себе; г) бізнес приваблює самих людей до вирішення соціальних проблем; д) бізнес не боїться вступати в суперечність із державою, відстоюючи інтереси суспільства [9].

Наведені теорії та їхні концепції підводять до розуміння того, що в економіці поступово скла-

лося нове соціально-економічне явище – соціальний капітал, який характеризує систему економічних відносин, безпосередньо пов'язаний із іншими формами капіталу і так само має розвиватися, інвестуватися, нагромаджуватися, давати певний соціально-економічний результат. Як справедливо зазначає З. Галушка, виникнення та нагромадження соціального капіталу – це закономірність та об'єктивний результат соціалізації сучасної економіки [10, с. 28].

Узагальнення сучасних підходів до визначення причин виникнення соціального капіталу виділяють такі джерела його формування та нагромадження: різноманітні соціальні мережі та відповідні ресурси соціальних агентів (П. Бурдье, Д. Коулман); 2) ціннісні орієнтації та культурні традиції як передумови формування ефективної політичної системи (Ф. Фукуяма); 3) функціонування інститутів громадянського суспільства (Р. Патнем); 4) галузеві підходи у вивченні концепції соціального капіталу (М. Грейбіл): антропологічний – пояснює ефективність людської взаємодії природною здатністю до об'єднання і встановлення соціального порядку; соціологічний – описує такі поняття, як соціальні норми, мотиви людської поведінки, довіра і взаємна відповідальність; економічний – акцентує увагу на використанні соціального капіталу з метою максимізації індивідуальної корисності при

здійсненні стратегічних інвестицій; політологічний – відображає ідею про роль інститутів, політичних і соціальних норм у створенні соціальної єдності, необхідної для економічного процвітання та сталого розвитку; 5) структурно-інституційний тип систематизації теорії соціального капіталу, відповідно до якого структурна основа соціального капіталу передбачає наявність мереж соціальних зв'язків та приналежність до певного соціального кола або членство в групі, а інституційна структура базується на довірчих відносинах між агентами соціальної взаємодії та вимірюється взаємним виконанням взятих зобов'язань.

У сучасній економічній літературі сутність соціального капіталу та форми його нагромадження визначають на різних економічних рівнях. Його складові, особливості формування, нагромадження та використання узагальнено у таблиці 1.

Наведені у таблиці 1 характеристики соціального капіталу та умови їх нагромадження потребують додаткового дослідження, але важливо зазначити, що з-поміж усіх його характеристик найголовніше місце займає довіра. «Рівень довіри в суспільстві є важливою характеристикою його стану; вона забезпечує саму можливість існування суспільства як організованої спільноти, можливість існування суспільного порядку та взаємодії. Довіра в суспільстві – довіра між індивідами, між соціальними групами, довіра до соціальних

Таблиця 1

Рівні й особливості формування та нагромадження соціального капіталу

Рівні формування та нагромадження соціального капіталу	Складові	Особливості формування	Умови відтворення та нагромадження	Цільове використання та показники
Нанорівень Сім'я	Довіра, солідарність, відповідальність, чесність, прозорість, лояльність, компроміс, етика	Відносини близьких друзів і родичів, їх готовність до взаємної допомоги	Довіра, норми та правила поведінки; моральне й духовне виховання, освіта; соціалізація	Задоволення умовами життя, власною роботою, оточенням; дружба, авторитет, репутація
Мікрорівень Друзі, сусіди, колеги, співробітники	Етика та соціальна відповідальність, кодекси корпоративного управління	Виникає на платформі соціальної взаємодії колективу	Ціннісна інтродукція, накопичення ділової репутації, солідарність, чинність довіри	Злагожденість, та ефективність комунікації; сформована корпоративна думка, згуртованість, довіра, зниження трансакційних витрат
Мезорівень Мережі, групи, асоціації	Соціальні мережі, спільні норми та переконання; довіра до людей, до установ різного рівня; сприйняття загально-встановлених цінностей	Система соціальних відносин на внутрішньоорганізаційному, між організаційному й організаційно-інституціональному рівні	Контакти з державними чиновниками; участь в ініціативних групах; соціальні мережі, зв'язки та взаємодія	Громадська діяльність та високий рівень активності; об'єднання, організації, асоціації в усіх сферах діяльності
Макрорівень Суспільство, держава	Формальні та неформальні правила, що формують механізми координації поведінки	Створюється та передається шляхом культурних механізмів – таких як релігія, традиція, звичаї, довіра	Розвиток громадянського суспільства, самоорганізація населення, соціальний діалог, державно-приватне партнерство, соціальна відповідальність	Задоволеність рівнем демократії в країні; розвиненість громадських інститутів; покращення умов для соціального розвитку та конкурентоспроможності економіки
Мегарівень Міждержавні відносини, міжнародні організації, світові мережі	Діяльність міжнародних організацій; «глобальні правила гри»	Створення глобальних організацій на основі узгодження норм і правил розвинених країн	Адаптація національних економік, рутин, поведінкових установок до господарських законів та правил	Довіра до системи глобальних інститутів; зниження ризиків при здійсненні трансакцій; міжнародна солідарність, соціальна стабільність, СВБ, міжнародна безпека

Примітка. Складено автором на основі [11-16]

інститутів – забезпечує певний рівень резистентності суспільства до несприятливих чинників – як з боку оточуючого середовища, так і дії внутрішніх чинників, що перешкоджають функціонуванню соціального організму» [17. с. 4]. Для нагромадження соціального капіталу найбільше значення має довіра до суспільних інститутів. В Україні серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили (70% повністю або певною мірою їм довіряють), Церква (66%), гуманітарні та добровільні організації (64%), університети (52%). Також 40% і більше опитаних довіряють жіночим організаціям (48%), екологічним організаціям (45%), телебаченню (43%) та пресі (40%). Найменше українці довіряють політичним партіям (9%), Парламенту (10%), судам (12%), Уряду

(13%), банкам (15%) [17. с. 4]. Ці характеристики свідчать перш за все про недостатній ступінь зрілості соціального капіталу на макрорівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття соціального капіталу в економічній теорії вже знайшло своє визнання й обґрунтування як важливе соціальне явище та як чинник соціально-економічного розвитку. Визначення соціального капіталу здійснюється з різних точок зору – залежно від мети його дослідження. Отже, існує досить широка різноманітність підходів до розуміння його сутності, складових, особливостей формування, умов відтворення та нагромадження, цільового використання. Подальше дослідження цього явища вимагає розробки системного підходу до аналізу.

Список літератури:

1. Кузьменко В.П. Соціальний капітал суспільства Френсіса Фукуями у створенні та розвитку НІС / В.П. Кузьменко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iee.org.ua/ru/publication/77/>
2. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60-74.
3. Бузгалин А.В. Клей, обеспечивающий устойчивость позднего капитализма, или гексоген в его основании? / А.В. Бузгалин // Общественные науки и современность. – 2011. – № 3. – С. 147-161.
4. Горожанкина М.Е. Социальный капитал: политэкономический аспект / М.Е. Горожанкина. – Донецк: ДонГУ-ЭТ, 2006. – 289 с.
5. Коулман Д. Капитал социальный и человеческий / Д. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
6. Курбатова М.В. Структура социального капитала как фактор институционального развития региона / М.В. Курбатова, С.Н. Левина, Е.С. Каган // Общественные науки и современность. – 2010. – № 6. – С. 37-49.
7. Мишенин Е.В. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания / Е.В. Мишенин, Н.В. Олейник // Механізм регулювання економіки. Суми, 2008. – Т. 2. – № 3 – С. 84-91.
8. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – С. 11-12.
9. Сиченко О. Концепція корпоративного громадянства в контексті державної соціальної політики / О. Сиченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11soodsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11soodsp.pdf)
10. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: закономірності та суперечності / З.І. Галушка // автореф. дис. ... д.е.н., спец.: 08.00.01 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2011.
11. Грیشнова О.А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу // Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 3. – 2009. – С. 19-24.
12. Коломієць Г. Глобальний соціальний капітал: поліконтентність розвитку / Г. Коломієць, Е. Алієва // Економічна теорія та право. – 2016. – № 4(27). – С. 11-20.
13. Петров О.М. Передумови формування та оцінка перспектив реалізації соціального капіталу як чинника економічного розвитку / О. Петров // Український соціум. – 2014. – № 1(48). – С. 90-102.
14. Єрмакова О.А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів / О.А. Єрмакова // lviv polytechnic national university institutional repository – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>
15. Пачева Н.О. Соціальний капітал як основа розвитку ефективного менеджменту / Н.О. Пачева // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.education/conference/year-conference-sw/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2016>
16. Міночкіна О.М. Механізми формування соціального капіталу в системі власності / О.М. Міночкіна // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 3(45). – С. 57-73.
17. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. Проект «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики» реалізується за підтримки програми MATRA МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. Київ, 2017. – 94 с.

Нафус И.И.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЭКОНОМИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОСНОВАНИЯ СУЩНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Аннотация

В данной статье явление социального капитала рассматривается с экономической точки зрения как такое, что в будущем сможет заменить менее эффективные социальные отношения. Определен ряд экономических теорий и концепций, которые стали теоретико-методологической основой обоснования сущности, места и роли социального капитала в экономических отношениях и в экономическом развитии. Это теории человеческого капитала, социального пространства, сетей; концепции социального институционализма, этатизма, экономики знаний, корпоративной социальной ответственности, корпоративной социальной добросовестности, корпоративного эгоизма, социального партнерства, «разумного эгоизма», заинтересованных сторон, корпоративного гражданства, корпоративного альтруизма. На нано-, микро-, мезо-, макро- и мега- уровнях определены составляющие социального капитала, особенности его формирования, накопления и использования. Приведены характеристики уровня доверия к украинским общественным институтам.

Ключевые слова: социализация экономики; социальный капитал; концепции социального капитала; уровне формирования социального капитала; доверие; социальные сети.

Nafus I.I.

Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi

ECONOMIC AND THEORETICAL BASIS OF JUSTIFICATION OF SOCIAL CAPITAL ESSENCE

Summary

This article examined the phenomenon of social capital in economic terms as being in the future able to replace less effective social relations. The number of economic theories and concepts that have become theoretical and methodological basis study the nature, place and role of social capital in economic relations and economic development were examined. This are the theories of human capital, social space systems; the concept of social institutionalism, statism, knowledge economy, corporate social responsibility, corporate social integrity, corporate selfishness, social partnership «rational egoism», stakeholders, corporate citizenship, corporate altruism. At the nano-, micro-, meso-, macro- and mega- levels the components of social capital, especially its formation, accumulation and use are defined. Characteristics of Ukrainian level of trust in public institutions are shown.

Keywords: socialization of the economy; social capital; the concept of social capital; level of social capital formation; trust; social networks.